

16. Известия Екатеринославского городского общественного управления. – 1908. – №11; 1909. – №2, 7, 20; 1911. – №16, №18; 1912. – №14, 22-23; 1913. – №1-3, 22-23.
17. Екатеринославская губерния, памятная книга и адрес-календарь на 1900 год. – Екатеринослав, 1899. – 353 с. ; Екатеринославская губерния. на 1901 год. – Екатеринослав, 1900. – 577 с. ; Екатеринославская губерния. на 1903 год. – Екатеринослав, 1903. – 594 с. ; Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1875 год. – Екатеринослав, 1875. – 165, 88 с. ; Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год. – Екатеринослав, 1889. – 600, V с.
18. Обзор Екатеринославской губернии за 1874 год. – Екатеринослав, 1875. – 48, [85] с. ; Обзор... за 1876 год. – Екатеринослав, 1877. – 50, [87] с. ; Обзор... за 1891 год. – Екатеринослав, 1892. – 108, [110] с. ; Обзор... за 1902 год. – Екатеринослав, 1903. – 46, [83] с. ; Обзор... за 1903 год. – Екатеринослав, 1904. – 44, [77] с. ; Обзор... за 1909 год. – Екатеринослав, 1910. – 88, 83 с. ; Обзор... за 1911 год. – Екатеринослав, 1912. – [4], 24, [85] с. ; Обзор. за 1914 год. – Екатеринослав, 1915. – 28, [85] с.
Стаття надійшла до редакції 11.03.2011 р.

V. N. Korobka

SOURCES CONCERNED WITH THE HISTORY OF LOCAL GOVERNMENT IN YEKATERINOSLAV PROVINCE IN 1870–1914

The set of sources concerned with the history of local government in Yekaterinoslav Province of the late 19th - the early 20th century is composed of publications and materials available in the archives. Considerable part of those sources is kept in the national archives of Dnepropetrovsk, Donetsk, Zaporozhe and Lugansk Districts as well as in the Russian State Historical Archives. All the sources are divided into the following groups: 1) legal acts, 2) paper management, 3) statistics, 4) periodicals and 5) descriptions. The high representative level of the sources, their profoundness and faithfulness make it possible to get quite a clear idea of local government in Yekaterinoslav Province, its arrangement and practices in the aforementioned period.

Key words: *historical source, city government, Ekaterinoslav Province, assembly, and business documents, statistical materials, periodicals, and non-recurring descriptive and statistical publications.*

УДК 930:33(477)"1953/1964"

Ю. В. Коробка

НАУКОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБМЕЖЕННЯ ПРИСАДИБНОГО ГОСПОДАРСТВА КОЛГОСПНИКІВ У РОКИ «ВІДЛИГИ»

Проаналізовано історію досліджень державної політики стосовно особистого підсобного господарства (ОПГ) селян у хрущовський період. Критичне переосмислення наукового доробку радянської історіографії надало змогу виявити у ній таку характерну рису, як залежність від політико-ідеологічної кон'юнктури. Визначено позитивний результат діяльності сучасних істориків, що сформували уявлення про життєздатність і ефективність особистих селянських господарств, а також тупиковий характер політики їх обмеження. Новітні дослідження розкрили мотивацію суб'єктів жорсткого регулювання ОПГ – прагнення остаточно позбавити селянина статусу господаря.

Ключові слова: *особисте підсобне господарство, політико-ідеологічна кон'юнктура, «відлига».*

Постановка проблеми. Суперечливість змін, що охопили українське селянство у хрущовський період обумовлює особливе значення історіографічного аналізу досліджень що висвітлювали державну політику стосовно особистого підсобного господарства (ОПГ) у 1953-1964 рр. Такий аналіз сприятиме збагаченню і поліпшенню наукового доробку в подальшому, а також пошуку нових способів розгляду теми.

Аналіз попередніх досліджень. Спеціальних історіографічних праць щодо державної політики по відношенню до ОПГ 1953-1964 рр. не створено. Наявна історіографія міститься в оглядах дисертаційних досліджень та статтях у науковій періодиці [1].

Мета статті – історіографічний аналіз вивчення державної політики стосовно ОПГ у період хрущовської відлиги.

Виклад основного матеріалу. Висвітлення дослідниками проблеми доцільності функціонування і місця у життєдіяльності та прибутках селянської родини ОПГ, а також державної політики у хрущовський період стосовно нього залежало від політико-ідеологічних умов і обставин, у яких воно здійснювалося.

У відлиговий період радянська правляча верхівка балансувала між відданістю марксистському догмату про перевагу громадського виробництва над одноосібним і реаліями суспільного життя, що вимагали нагального покращення народного добробуту. Це визначало й дослідницькі позиції і підходи до суспільствознавчого аналізу проблеми.

Термін «особисте підсобне господарство» увійшов до наукового обігу зі ст. 7 Конституції СРСР 1936 р. У ньому, як відбиток певних політико-економічних відносин, закріплювалося визначення «особистого господарства» як «підсобного» до громадського (основного) господарства.

У відлиговий історіографічний період спостерігаються дві провідні думки стосовно ОПГ. Спочатку обґрунтовувалося уміння і здатність партії правильно враховувати і творчо застосовувати ленінські ідеї щодо поєднання моральних і матеріальних стимулів до праці, необхідність і справедливість скасування сталінських утисків ОПГ для його високопродуктивного використання. Так, С. Огородник запевняв, що розвиток присадибного господарства колгоспників сприяє все більшому розширенню «колгоспної торгівлі» [2].

Далі, з кінця 50-х років ХХ ст., на основі ідеї втілення у життя ознак комуністичного суспільства, формується уявлення про необхідність піднесення тільки колективного господарства, вивільнення жителів села від праці на присадибній ділянці задля їх всебічного розвитку у вільний час.

Наприкінці 50-х - на початку 60-х років ХХ ст. радянська історична наука під впливом насадженої концепції розгорнутого будівництва комунізму розглядала ОПГ як «гальмівний чинник у справі комуністичного виховання» і «приватне господарство на присадибних ділянках» [3].

У статті В. Петренка можна простежити дві лінії міркувань. Перша, що реально оцінює об'єктивні умови, – існування ОПГ у перші післясталінські роки – економічна необхідність [4], тоді задля підвищення матеріального рівня колгоспного селянства, поміж інших заходів, було скасовано обов'язкові поставки державі сільськогосподарської продукції з дворів колгоспників. Згодом воно стає все більш не вигідним колгоспові. Друга лінія міркувань науковця, що постає у статті як неминучий вияв пошани сучасній політиці держави, – існування ОПГ залишається даниною старим звичкам селянина, який вкладає у нього багато праці, однак має мізерні прибутки і, більше того, перешкоджає добробуту. Поодинокі приклади відмови колгоспників від присадибних ділянок і продаж корів, історик тлумачить як свідчення не вигідності ведення ОПГ, і що, вгадується у тоні викладу, має стати у майбутньому типовим.

З усуненням від влади М. Хрущова змінилася державна політика стосовно ОПГ. У жовтні 1964 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили постанову «Про усунення необґрунтованих обмежень особистих підсобних господарств колгоспників, робітників і службовців», що засуджувало політику минулих літ і передбачало комплекс заходів щодо розвитку ОПГ [5].

Генералізована оцінка хрущовської політики стосовно ОПГ сформульована на березневому (1965 р.) пленумі ЦК КПРС була двійчастою: з одного боку, визнавалася незворотність курсу вересневого (1953 р.) пленуму, а з іншого – засуджувалося порушення «правильного поєднання громадських і особистих інтересів» [6].

Політичний остракізм М. Хрущова, модифікація ставлення держави до ОПГ обумовили початок нового історіографічного періоду у висвітленні хрущовської політики стосовно нього. У цей час змінюється його оцінка й у науковій літературі. Суспільствознавці підшуковують силогізми, щоб одержати висновок про соціалістичні властивості ОПГ. Так, В. Белянов визначав його, як специфічну форму особистої власності, підпорядковану суспільній власності, що служить забезпеченню особистого споживання трудящих [7]. Зустрічались і формули, як от: ОПГ – «складовий елемент соціалістичного виробництва, кооперативно-колгоспної системи» [8].

Є. Талан зазначала непересічний вплив присадибного господарства на матеріальне забезпечення колгоспників у 1953–1958 рр. Нею виокремлені числові показники «додаткових вигід», що отримали колгоспники внаслідок надання пільг і зменшення сільськогосподарського податку. Дослідниця навела переконливі відомості про сплеск у розвитку тваринництва в особистому господарстві колгоспників УРСР. На цій підставі історик твердить про державну політику, спрямовану на «зміцнення присадибного господарства» [9].

У другий історіографічний період, задля підтвердження хрущовських довільних рішень, що ігнорували реальні умови та обставини розвитку аграрного виробництва, часто використовували приклади політики стосовно ОПГ кінця 50-х – початку 60-х років. Так, у праці В. Григоровського і М. Алексеєва прослідковується цікава низка міркувань щодо становища у сільськогосподарській галузі [10].

На думку дослідників, продаж техніки машинно-тракторних станцій колгоспам у 1958 р. призвів до того, що їх затрати збільшилися більше, ніж прибутки. Це, у свою чергу, зменшило оплату праці колгоспників і негативно вплинуло на їх трудову активність. Зниження інтересу колгоспників до праці у громадському секторі, влада у той момент пояснювала їх «захопленням» ОПГ. Між іншим, розмірковують науковці, дійсність була протилежною тому, що припускалося: утиски матеріальної зацікавленості колгоспників у громадському господарстві невідворотно підштовхували їх до збільшення витрат праці в особистому господарстві за для забезпечення мінімуму життєвих засобів. Утиски ж ОПГ не могли підвищити зацікавленість колгоспників громадським господарством. А збільшення поголів'я громадського стада корів за рахунок особистої худоби населення загострило проблему кормів і визначило зниження його молочної продуктивності. Таким чином, роблять висновок дослідники, у 1964 р. країна опинилася перед фактом припинення зростання виробництва у тваринництві. Це було результатом, крім іншого, необґрунтованої політики стосовно ОПГ [11].

За нових політико-ідеологічних умов В. Петренко, відкоригувавши свої попередні погляди, реабілітує ОПГ, підкреслює велику роль доходів від нього у піднесенні життєвого рівня кожної колгоспної сім'ї, що є матеріальним стимулом для розвитку громадського виробництва [12].

У другій половині 1980-х років зароджується процес вивільнення історичної науки від жорстких ідеологічних догм та попередньо визначених методологічних параметрів. Це знаменувало новий історіографічний етап у висвітленні відлиги. Але

тональність і спрямованість досліджень за традицією задавали висновки й оцінки, з якими звертався до партії і суспільства очільник КПРС М. Горбачов.

Завдяки цьому у літературі відтворюється подвійна оцінка хрущовської аграрної політики у цілому, і стосовно ОПГ, зокрема, вже на новому рівні розуміння. З одного боку визнавалося, що спочатку її проведення підвищилося матеріальна зацікавленість працівників села. І через це, поміж іншого, сільське господарство почало рухатися вперед досить високими темпами. З другого боку, наголошувалося, що на певному етапі керівництва сільськогосподарською діяльністю постсталінським керівництвом знову з'явилися хиби, як от, – проведення в життя лівацької концепції відмирання ОПГ. Це, як і багато іншого, спричинило до втрати аграрним сектором здатності до динамічного розвитку, робило свій внесок у хід «трагедії розселення» [13].

Саме у роки перебудови аналіз помилок соціальної і аграрної політики М. Хрущова був покликаний обґрунтувати нову аграрну політику КПРС, що передбачала в ідеалі надання повної свободи всім видам господарювання на селі. Саме це тоді здавалося буде одним з елементів фундаменту демократичного соціалізму.

За підрахунками економіста І. Русінова ОПГ колгоспників відіграло значну роль у зростанні виробництва у СРСР протягом 1954-1958 рр. м'яса (53%), картоплі, овочів, молока, вовни (35-38%), яєць (87%) і махорки (93%). Такий позитивний результат дослідник пояснює низкою «прогресивних заходів» державного керівництва.

І. Русінов звернув увагу на відхід М. Хрущова від реалізму в аграрній політиці і перехід на шлях спроб подолання тих чи інших бар'єрів за допомогою різких ривків. Одним із них було усупільнення великої рогатої худоби, яке проводилося задля нарощування громадського стада, а також уявного збільшення виробництва м'яса, що мало наслідком перекриття значного джерела харчових продуктів [14].

У нових політико-ідеологічних умовах письменники більш сміливо намагалися пробудити у сучасників співчуття до долі селянина-годувальника, а також сформувати розуміння соціально-економічної неспроможності колгоспно-радгоспної системи, що було у черговий раз доведено за часів М. Хрущова. Так, А. Стріляний на невдалих зразках хрущовського керівництва сільським господарством (романтичного, на думку автора, через намагання вдихнути життя у радянську утопію) формував суспільну думку на підтримку фермерських господарств [15].

Новий період у розвитку історіографії питання державної політики стосовно ОПГ розпочався із крахом КПРС та монопольного статусу комуністичної ідеології та ознаменувався розширенням джерельної бази, концептуального світогляду, новаційними підходами. У цей час усе більш панівною у пострадянському суспільствознавстві стає думка про історичну приреченість радянської колгоспно-радгоспної системи, побудованої без приватної власності і конкуренції.

В. Баран виділив у аграрній політиці хрущовського періоду дві тенденції. Протягом 1953–1958 рр. домінував прагматичний напрям розвитку. У 1959–1964 рр. запанувала консервативна ідеологічна тенденція, що знайшло найбільш повний і яскравий вияв у питаннях розвитку ОПГ [16].

Г. Кривчик зазначив стурбованість політбюрократії зосередженням селян на роботі у власній садибі (3,3% колгоспників України у 1960 р. не брали участі у колгоспному виробництві). Подолати цю загальносоюзну проблему, на думку дослідника, М. Хрущов збирався шляхом перетворення колективного аграрного сектора на головне, а у перспективі єдине джерело доходів селянина. Звідси випливали нескладна й звична дія – штучне створення несприятливих умов для ОПГ [17].

Регіональний аспект державної політики стосовно ОПГ розглядає А. Саржан на прикладі Донецької і Ворошиловградської областей [18].

Соціально-економічну сутність ОПГ як форми економічної активності та відтворення робочої сили населення у рамках сім'ї визначено у дисертаційному

дослідженні В. Марчука. Науковець виявив конкретні форми діяльності населення у підсобному господарстві [19].

Розглядаючи радянську історію через призму концепції модернізації, О. Лейбович вбачає у реформах її владний інструмент, що діє за М. Хрущова з непередбачуваним ефектом. Розповсюдження грошового господарства на село завдяки ОПГ, на думку історика, було одним із чинників підризу коренів його патріархальності. Разом з тим, жорстка уніфікація усього господарського життя була причиною приреченості модернізації на тупиковий розвиток [20].

І. Зеленін, на підставі загальносоюзної статистики, дійшов досить суперечливого висновку, що заходи проти ОПГ не призвели до значного спаду у виробництві сільськогосподарської продукції колгоспниками у приватному секторі. Підсобне господарство, в умовах продовольчої кризи, стало реальною опорою виживання людей і на селі, й у місті [21].

В. Шестаков твердить про те, що М. Хрущов знаходився у полоні утопічної ідеї побудови комунізму, тому вбачав у ОПГ приватну власність. Він був впевнений, що при комунізмі приватної власності не повинно бути ні у кого [22].

Висновки. Таким чином, у історії дослідження державної політики хрущовської доби щодо ОПГ можна виокремити чотири періоди. Починаючи з другого історіографічного періоду, науковці виділили два етапи у її здійсненні: спочатку держава сприяла ОПГ селянина, а потім розгорнула мало виправдану кампанію усіляких утисків.

Навіть науковий доробок дослідників другої половини 60 - середини 80-х років ХХ ст., попри його ідеологічну і методологічну обмеженість (що впливала з підтвердження ними історичної обумовленості й перспективності колгоспно-радгоспного ладу), допомагає виявляти та оцінити позитивні й негативні властивості зазначеної проблеми.

Новітні дослідження розкрили мотивацію суб'єктів жорсткого регулювання ОПГ (прагнення остаточно позбавити селянина статусу господаря), а також дискримінаційну політику держави щодо українського села, у межах якої воно здійснювалося.

Подальше наукове освоєння проблеми ОПГ колгоспників УРСР у добу хрущовської «відлиги» має перспективу розвитку на шляху створення конкретно-історичних досліджень. Зокрема, потребують вивчення результати впливу обмежень на обсяги виробництва в селянських садибах.

Список використаної літератури

1. Трофимов А. В. Советское общество 1953–1964 годов в отечественной историографии: политика и экономика: автореф. дис. на соискание научной степени д-ра ист. наук / А. В. Трофимов. – Екатеринбург, 1999; Марчук В. В. Особисті підсобні господарства в соціально-економічному житті України (II половина 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук / В. В. Марчук. – Запоріжжя, 2007. – 21 с.
2. Огородник С. Піднесення добробуту українського народу в післявоєнні роки / С. Огородник. – К., 1957. – С. 31.
3. Крестьянство в годы упрочения и развития социалистического общества, 1945 - конец 50-х годов / Отв. ред. И. М. Волков. – М., 1988. – С. 15.
4. Петренко В. С. Підвищення добробуту як вирішальна умова зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства (вересень 1953-1961 рр.) / В. С. Петренко // 3 історії соціалістичного будівництва на Україні (1934-1961). – К., 1963. – С. 147.
5. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 5. – М., 1968. – С. 517.

6. Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР. Пленум ЦК КПРС. 24-26 березня 1965 р. // КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 8. 1959–1965. – К., 1981. – С. 480.
 7. Белянов В. А. Личное подсобное хозяйство при социализме / В. А. Белянов. – М., 1970. – С. 53.
 8. Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951–1958 рр.) / Є. П. Талан. – К., 1966. – С. 132–133.
 9. Григоровский В. Е. Личное хозяйство колхозников, рабочих и служащих в СССР / В. Е. Григоровский, М. А. Алексеев. – Ленинград, 1968. – 99 с.
 10. Там само. – С. 50–52.
 11. Петренко В. С. Село на шляхах піднесення. Зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства УРСР (1951–1969) / В. С. Петренко. – К., 1970. – С. 170.
 12. Сургай Г. І. Сільське господарство України: Уроки минулого і сучасний аграрний курс / Г. І. Сургай. – К., 1991. – С. 78–99.
 13. Русинов И. В. Аграрная политика КПСС в 50-е - первой половине 60-х годов: опыт и уроки / И. В. Русинов // Вопросы истории КПСС. – 1988. – №9. – С. 37–38, 44, 47.
 14. Стреляный А. Последний романтик / А. Стреляный // Дружба народов. – 1988. – №11. – С. 190–228.
 15. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів, 1996. – С. 158.
 16. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. ХХ ст.) / Г. Г. Кривчик. – Донецк, 2001. – С. 87.
 17. Саржан А. Социально-экономические и политические процессы в Донбассе (1945-1998): Монография / А. Саржан. – Донецк, 1998. – С. 92–93.
 18. Марчук В. В. Вказана праця.
 19. Лейбович О. Л. Реформа и модернизация в 1953 – 1964 гг. / О. Л. Лейбович. – Пермь, 1993. – С. 7, 179–180.
 20. Зеленин И. Е. Аграрная политика Н. Хрущева и сельское хозяйство / И. Е. Зеленин. – М., 2001. – С. 144, 275.
 21. Шестаков В. А. Социально-экономическая политика советского государства в 50-е – середине 60-х годов / В. А. Шестаков. – М. : Наука, 2006. – С. 242.
- Стаття надійшла до редакції 11.03.2011 р.

Yu. V. Korobka

**SCIENTIFIC INTERPRETATIONS OF THE LIMITATIONS ON THE SIZE OF
KOLKHOZ MEMBERS' INDIVIDUAL FARMSTEDS IN THE YEARS OF THE
COMMUNIST «WARMING»**

The article presents analysis of the research in the field of state policy addressing homestead farms owned by peasants as well as by factory and office workers in Khrushchev period of the Soviet history. Comprehensive re-evaluation of the Soviet historiography's scientific legacy makes it possible to coin such a characteristic feature thereof as dependence upon the political regime and ideology. The contributor determines the positive effect of the activities carried out by today's historians, who have highlighted the vitality and the efficiency of homestead farming. The contributor also proves that the policy of suppressing homestead farmers is a point of no return.

Key words: *personal subsidiary farming, political and ideological situation, «thaw».*